

rozhowor

Musíme si prožít reparát ze své hlouposti i tísně

(Rozhovor v opozici – rozmlouvání s prof. Milanem
Suchomelem)

Milý pane profesore, o Vás je toho známo tak málo, že v rozhovoru s Vámi budu postupovat klasicky chronologicky, po toku života. Vašimi prvními působišti po absolutoriu byla Francova Lhota a Štítná nad Vláří. Jaké zkušenosti Vám učitelování na Valašsku přineslo? A jakými cestami jste se pak dostal na fakultu?

Lhota a Štítná, to byl první rok mého učitelování, pro rodilého Brňáka dobrodružství – Valašsko, až u hranic se Slovenskem, jiný svět, výprava do neznáma. Rychle jsem se spřiznil s mírnými svahy a pasekami, učitelování mi šlo víc didakticky než pedagogicky. Dodnes se nedovedu zbavit špatného svědomí za svá pochybení.

Po prvním roce jsem byl převelen na dělnickou přípravku (Státní kurs pro přípravu pracujících na vysoké školy se to jmenovalo), svým způsobem výstřední zařízení, ale co tenkrát nebylo výstřední. Žili jsme rok pod jednou střechou, jakoby oddělení na tom hostýnském kopci od zlého světa, navzdory okolnostem a rituálům byla to dobrá zkušenost. Ne instituce, ale lidé. V dobré paměti mám své tamější kolegy i žáky, z nichž někteří byli starší než já.

Když jsem nastoupil učitelskou službu, nebyl jsem ještě docela dostudovaný, měl jsem za sebou jen jednu z obou státnic, a tak jsem se podle možnosti stavoval v Brně a v seminární knihovně. Její správce, pan Bohumil Kuchyňka, mě přivedl na myšlenku, která by mně samotnému nenapadla – abych se přihlásil do konkurzu na uprázdněné místo asistenta. Vyšlo to.

Takže Vaše vědecké směřování měl na svědomí pan Kuchyňka! Co z toho plyne? Že náš život se dostává do pohybu souhrou zvláštních náhod? Ještě mě zajímá, čím to bylo, že sám jste na učitelskou či vědeckou kariéru nepomýšlel?

Na učitelský života běh jsem pomýšlel, co jiného zbývalo absolventovi fakulty, která produkovala učitele? Taky jsem určenou dráhu celkem s chutí

nastoupil. Vrostl jsem do francolhotského soužití a moc se mi nechtělo stěhovat, když k tomu po dvou měsících mělo dojít. Zrovna tak ze Štítné jsem odjížděl na prázdniny přesvědčen, že se tam v září vrátím. Vyšší – úřední – moc rozhodovala jinak. A tak to šlo dál. Nevládl jsem ani tak ctižádostí a odhodláním regulovat života běh, odvíjelo se to jakoby samo.

Jaké byly Vaše „inspirační zdroje“? Četlo se u vás doma nebo jste si nacházel své auto-ry a knihy za studií, třeba i pod vlivem nějakého učitele?

Četl jsem, co mi přišlo pod ruku, tedy nejdřív, co bylo v domácí knihovně. Tak se stalo, že jsem po májovkách a *Třech mušketýrech* brzo, někdy po desátém roce věku, spořádal Tolstého. Začalo to Napoleonem, tedy *Vojnou a mírem*, a pak to šlo v jednom kuse, asi patnáct svazků. Blažené porozumění. Když Tolstoj, tak potom taky Dostojevskij. Získal jsem slušný čtenářský náskok, ale neudržel jsem ho.

Maturoval jste r. 1947 na reálném gymnáziu, v budově dnešní elektrotechnické průmyslovky na brněnské Kounicově ulici. Kde gymnázium sídlilo předtím? A jak se Vám z odstavu let jeví způsob, jak se tehdy učilo, a hodnoty, které byly mladým lidem vštěpovány?

Třetí ergé nesídlilo předtím jinde, ta budova na Kounicově byla jeho, jenomže moje prima spadla do roku 1939 a hned na začátku okupace obsadila budovu německá armáda. Takže jsme za válečných let byli bezdomovci a vandrovali od školy ke škole, každý rok jsme byli jinde. Střídali jsme se s domácími, vždycky jeden měsíc dopoledne, druhý odpoledne. Má střední škola proběhla skoro celá za Protektorátu, podle toho to bylo s učením a hodnotami. Bez dohadování jsme v těch letech sebezáchovně drželi pohromadě, štuďáci i kantoři.

Na fakultě jste studoval v době poválečné a poúnorové. Kdo z učitelů nebo z kolegů pro Vás byl inspirativní svým myšlením nebo temperamentem?

Vzpomínám v dobrém i na neliteráty, jazykovědce Adolfa Kellnera, paleoslavistu Josefa Kurze, filozofa Roberta Konečného.

Vaši diplomní práci T. G. Masaryk, realistický kritik vedl Antonín Grund, autor monografie erbenovské. Vybral jste si téma sám, nebo Vám bylo přiděleno? Jakým školicí-tem byl Grund a jakého druhu byly jeho poznámky k Vaší práci?

Profesor Grund vypsal několik témat o realistické literární kritice, vybral jsem si Masaryka. Byl jsem vybaven několika vstupními radami a pokyny, pak jsem se protloukal, jak to šlo, a ukázal jsem se zas, až bylo tak dalece dopsáno.

V diplomce jste pracoval s Masarykovými časopiseckými příspěvky, použil jste však také aktuální sovětské statě k teorii socialistického realismu. Poukazujete na něj hned v úvodu, také v okamžiku teoretické syntézy na Masarykův realismus, smím-li to tak říci, šroubujete koncept socialistického realismu. Bez této hantýrky to v roce 1951 nešlo? Nebylo lze si zvolit téma, u něhož by byl pisatel tohoto teoretizování ušetřen, nebo se omezit jen na pár floskulí, jež by umožnily ponechat jádro výkladu nedotčené?

Budete se divit, ale hledal jsem upřímně možná spojiva, a ona se dala najít při dobré vůli a špatné orientaci. Stalo se. Poučením a povzbuzením mi tehdy bylo, co o Masarykovi napsal Zdeněk Nejedlý. To byla také jeho lepší minulost.

Váš mladistvý styl mi připadá úsporný, přesto v něm ještě nevnímám to, co se později pro Vaše psaní stalo tak charakteristické: ironii, naznačenou, ale přesto všudypřítomnou, ironii, která jako by tlumočila přesvědčení o bytostné podvojnosti věcí – že to, co je, možná může být i docela jinak. Jak jste dospěl k této poloze, že se Vám stala natolik vlastní?

Asi to byla živelná sebeobrana a stalo se mi to dost časně, aspoň si vzpomínám, co mi předhazovali žáci na přípravce. Věci bývají dvojně a příležitostí dvojit bylo habaděj. Pořád je.

Nastávaly i v pozdějších letech situace, kdy jste byl skutečně nucen a tlačěn k výběru nebo přizpůsobení tématu podle společenské objednávky? K přeformulování úvodu, závěru, názvu studie či článku, k redukci nějaké podstatné myšlenky?

Stalo se, že jsem byl povinován zúčastnit se jisté konference, a když jsem skončil svou řeč a vyrazil ze sálu, předseda shromáždění za mnou vyběhl a se směsí údivu a nejistoty pravil: „Vy jste byl kritický!“ Příspěvek pak vyšel v redakční úpravě, která byla po svém také kritická.

Host do domu prošel různými fázemi. Jak byste vystihl atmosféru, která panovala na redakčních radách, co po letech zůstává nejcharakterističtější? A jak na Vás lidsky působil např. Jan Zábřana, člověk, který po vydání deníků i své blízké velmi překvapil vyhrocenou úzkostlivostí svého vnitřního světa?

Host do domu, to byla šťastná událost mého života. Mikulášek, Skácel, Ludvík Kundera, Tomeček, Sus, Trefulka, Přidal, Uhde, vnitrobrněnská sešlost, tolik spontánních talentů pohromadě. Všem o něco šlo, i tenkrát když jako by o nic nešlo, jenom být mezi a spolu byla radost a svoboda v nesvobodě. Ohnisko, které vysílalo energii a přitahovalo. Jan Zábřana byl jeden z těch vzácných příchozích, ale sešel jsem se s ním jen na několika redakčních radách, bylo to už za obecné upadlosti, když i *Host* byl nachylován k pádu. Co bylo vydáno ze Zábřanových deníků, nejspíše nejspíše zaznamenalo jeho osobnost a osud.

Na brněnské Filosofické fakultě nebyly ani za normalizace provedeny drastické personální změny (připomeňme, že na fakultě pražské bylo vyloučeno až 150 učitelů). Zato však mezi postiženými byli ti nejnadanější, myslím hlavně na Olega Suse. Prožíval jste normalizační léta na Katedře české literatury solitérsky, nebo bylo možno přece jen vést jakýs takýs svobodný či normální dialog mezi kolegy?

Byli někteří uvědomělí, ale jinak převládala tichá dohoda, že všechno se nebere docela vážně. Takový střední proud, ani studený, ani horký. Po srpnu 68 jsme byli jedenkaždý prověřováni a komise mě přemlouvala, abych schválil vstup vojsk (to byl obligátní požadavek) a abych působil ve výboru Svazu československo-sovětského přátelství. Neupsal jsem se a obojí mi prošlo. Všechna čest soudruhům straníkům!

Nepříliš známý je Váš dlouhodobý zájem o divadlo. Milan Uhde vzpomíná na založení Iksky, tedy divadla poezie Iks. Překvapením pro mne bylo, že jste byl jeho dramaturgem, ba dokonce jste prý režíroval pořad Mýtus potřebuje reklamu. V kterém to bylo roce? A proč by měl mýtus potřebovat reklamu?

K šedesátým letům patřila divadla poezie a *Mýtus* jsem zkomponoval a zrežíroval někdy, když šedesátá léta spěla ke svému vrcholu a zkáze. Vašinka, Skoumal a další tehdy odcházeli do Prahy, v Iksce nastávalo štěpení. *Mýtus* potřebuje reklamu byla narážka, ovšemže ironická, na detektivku *Vražda potřebuje reklamu*.

Z Vašeho psaní nevystupují koncepce ani vyhraněná metodologie, jako by pro Vás bylo klíčové naslouchat tomu, co text přinese, co vystoupí do popředí, bez apriorních představ. Přesto se mi zdá, že Vás nejrůznější filozofické a metodologické koncepty velmi čile zajímají. Které jsou Vám nejbližší?

Být bez apriorních představ je dobré, i když neuskutečnitelné. Dovoluje to právě že naslouchat. V mladičkových letech jsem vzhlížel k Šaldovi a Václavu Černému, k strukturalismu jsem se dopracovával se zpožděním a to opoždění a zpozdilost se neztrácely s okamžitou platností. Samé nedodělky, ale není zas špatné být nehotový. K dotazu na to blízké odpovím kuse a na přeskáčku, ale ne úplně namátkou: Oldřich Králík, Zdeněk Neubauer, Jiří Opelík, Milan Jankovič, Miroslav Červenka, Jaroslava Janáčková, Zdeněk Kožmín, Paul Ricœur, Daniela Hodrová... Taky proto, že to nebyli, nejsou jen odborníci.

Často pracujeme s hermeneutickým pojmem „předporozumění“ – k textu a jeho významům přistupujeme nějak vybaveni už tím, že jsme lidé a máme jistou zkušenost. Nyní však myslím spíše na rozlišení mezi pozorováním a hodnocením, které pěstuje zejména psychologie. „Pozorování bez hodnocení je nejvyšší formou inteligence,“ říká indický filozof Krišnamurti. A tu si připomínám úplně první seminář, který jsem s Vámi zažila – rozebírali jsme báseň sociologa Jiřího Kabele z Literárních novin. Autora nebylo možno literárněhistoricky zařadit a rozbor působil chvílemi až kuriózně, neboť subtilní pozornost nebyla věnována klasikovi, nýbrž textu zcela časovému. Do paměti se mi vtiskl zážitek, že jsme našlapovali, oťukávali text ze všech stran, a sama tato cesta, ta důvěra, že se z významů otevře aspoň něco, na mě působila mocněji než závěry, které jsme patrně také učinili. Asi by bylo nadsazené, že jsme se pokoušeli dostat před své předporozumění; vnímala jsem tam však ono odhodlání nejprve dlouze pozorovat, potom případně i hodnotit. Do další literární práce mě to vybavilo tím zvláštním zážitkem prázdna, kdy si o textu velmi dlouho zdráhám něco „myslet“, dokud se mi neotevře cosi, co většinou vychází spíše z prožitku, z citové zkušenosti než z analytického myšlení, byť jeho postupy jsou také nějak zastoupeny.

Máte paměť na společné prožitky. Domýšlím se, že jsme z textu, z textu samého, dostávali, co se dalo, aniž jsme mu činili násilí. Když se dovoláváte Krišnamurtiho, osměluje mě to, abych ocitoval jiného Mistra, snad to bude k věci:

„Když se za ním ženeš, ztrácíš je.

Nemůžeš je uchopit, ale zároveň se jej nemůžeš zbavit,

a zatímco nic z toho nemůžeš učinit,

ono jde svou vlastní cestou.

Mlčíš a ono mluví; mluvíš a ono zůstává němé.“

Na jaře 1994, pokud se nepletu v dataci, jste byl na velmi krátkou dobu zvolen děkanem brněnské Filozofické fakulty. V rozhovoru pro časopis Filosofský halas jste tehdy jako čerstvý děkan vyjádřil odhodlání – cituji po paměti – „nebrat všechny úředníky a úřední nařízení příliš vážně“. Co byste dnes poradil člověku, který by se chtěl s radostí věnovat učitelské a badatelské práci, ale tíží ho stále větší administrativní zátěž a také názorová konsolidace v akademickém prostředí? Vždyť preludiem skoro každého počínání se stává: to, co děláme, nám přidává práci a je to naprosto zbytečné, ale musíme, musíme... Daly by se zlepšit pracovní podmínky, aby se vysokoškolský učitel cítil jako někdo jedinečný, někdo, jehož rozhodnutí má svou hodnotu?

Nakonec k tomu děkanování nedošlo a dobře tak. Nemyslím, že bych byl býval mužem na svém místě. Ale to je jen osobní hledisko. Víc záleží na tom, že časy se změnila a už se zase mění. Od mých studentských let nesmírně zbytněl úřední aparát, nestačí mu jedno poschodí. Jaká kvalita si vyžádala tu kvantitu? Vyměnili se šimlové a vedou si zas po svém, jejich přirozeností je množit se a zmocňovat se. Chomouty jsou nasazovány i těm, kteří se uchýlili na univerzitě k něčemu jinému než k úřadování. Poměry na univerzitách jsou znamením nějakého univerzálního zla a jeho pohybu. Jsme vystaveni novým a staronovým nebezpečím a nedovedu odhadnout, jakého druhu exploze tomu učiní – ovšem – že dočasný – konec.

Co byste však poradil učitelům a badatelům, který v tomto prostředí nejenže má existovat, setrávat, ale rád by se v něm i realizoval?

Nespoléhat se na to, „co říkají moji rádcové“ — teprve pak, až s touto výhradou – držet si svoji pravdu, ale nepropadat omylu, že musíme jiné přivádět na svoji víru; dělat si svoje, co má pro mě smysl, čemu věřím; nevysilovat se marnými spory; neztrácet smysl pro humor. Přinutila jste mě k moudrostem, které mají krátké nohy!

V posledních letech jsem s radostným účastenstvím sledovala vznik Vašeho příspěvku k literární klasice – překládal jste Rilkovy Sonety Orfeovi a Elegie z Duina. Vloni vyšly knižně. Vaše překlady, rozumím-li dobře, vznikaly z vnitřní potřeby, z touhy proti svým předchůdcům leccos vyjádřit ještě jinak, po svém. S jakým člověkem-Rilkem jste se při tom intimním převrácení významů potkal?

K překládání Rilka jsem se dostal tak, že jednoho dne jsem si pořídil zrcadlový překlad *Sonetů* a slyšel jsem to jinak. Tak jsem to zkusil sám, laicky, ochotnický, bez literárněhistorického poučení a bez valného respektu k básnickému renomé – rozmlouval jsem s Rilkem jako s obyčejným člověkem. *Elegie* mě pak do sebe vtáhly tím vstupním dvihem, směsí bezmoci a nároku, krásy a hrůzy, povážlivým odhodláním. Pak už jsem se nechal vést a přizvukoval, hledal ten nejpríhodnější souzvuk.

Možná vnímáte, že i pro naše studenty literatury je dnes při vyhledávání informací první volbou internet. Nejsem si však jista, kolik z nich si vůbec klade otázku, jak rozpoznat věrohodnost těchto poznatků a na základě čeho je třídit. Určitá epocha humanitního vzdělávání končí: literatura už sotvakdy dá příležitost k vášnivým debatám v salonech, literární časopisy nebudou vycházet ve velkých nákladech a jejich polemiky hýbat společností. V obecném povědomí patrně mizí představa, že naléhavě potřebujeme to, co vlastně nepotřebujeme: že umění a literatura formují a kultivují celého člověka. K čemu může literatura sloužit v tomto světě, nemá-li být jen pro zábavu? Jinak řečeno: qu'est-ce que la littérature?, mám-li použít terminologii úvah, jichž existuje bezpočet, – a tato znovu a znovu se vynořující potřeba osobní odpovědi mě fascinuje.

Žijeme v době velkého matení a znedůvěřehodňování věř. Je to místní i mezikontinentální, korektní lžipravdy zatmívají myšlení. Dost možná se zase schyluje, kyvadlo se kýve. Třeba si musíme čas od času prožít reparát ze své hlouposti i tísně. Jestli přežijeme, přežije i literatura. Bez ní by to nebylo ono a co bychom si bez ní počali. Ale bude zas jiná.

*„Člověk – ať cílevědomě, anebo sotva si toho vědom – touží překročit svoji krátkodobou determinaci, perspektivu roků a pětiletí. Tvoří si zdůvodněný anebo pověrečný vztah k něčemu podstatnému, na čem nejvíc, životně záleží,“ to jsou Vaše slova ve studii *Situační zpráva o cestách k dospělosti v knize Literatura z času krize.**

A jinde, v Rilkově desátém sonetu, Vašimi počestnými slovy zaznívá:

„Ale ještě nás okouzluje bytí; a někde se pořád ještě začíná.“

Co je pro Vás podstatné nyní, když jste krátkodobé perspektivy překročil v míře přehojné? Co Vás obohacuje, na čem záleží, co ještě teď začíná? (Prosím, neodpovězte jen, že je podstatné hlavně ukončení tohoto rozhovoru!)

Překračujeme, kráčíme. Jdeme a cesty ubývá a pořád je to cesta, ať vede někam nebo nevede. Je to až žertovné, a tedy zvažme se vší vážností: ono to jednoho krásného dne už skončí, tak co by si člověk ještě nezačínal?

Otázky kladla Jitka Bednářová